

Розділ I. ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 329.12

Г.М. Куц

ІДЕОЛОГІЧНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОСТІ У ГЛОБАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

Ідеологія неоконсерватизму, зародившись у неолиберальному дискурсі, стала визначальною ідеологією в окресленні стратегій зовнішньої політики на зламі тисячоліть. У статті розглянуто основні інтерпретації неоконсерватизму та виокремлено базові ідеї неоконсервативного дискурсу. Аргументовано, що у зовнішньополітичних стратегіях неоконсерватизм, що розвивався в основному в США, був орієнтований на політику унілатералізму, тоді як європейський варіант неолибералізму дотримувався політики мультилатералізму.

Ключові слова: неоконсерватизм, унілатералізм, мультилатералізм, зовнішньополітичні стратегії, ідентичність.

Идеология неоконсерватизма, зародившись в неолиберальном дискурсе, стала определяющей идеологией в очерчивании стратегий внешней политике на стыке тысячелетий. В статье рассмотрены основные интерпретации неоконсерватизма и выделены базовые идеи неоконсервативного дискурса. Аргументировано, что во внешнеполитических стратегиях неоконсерватизм, развивающийся в основном в США, был ориентирован на политику унилатерализма, тогда как европейский вариант неолиберализма придерживался политики мультилатерализма.

Ключевые слова: неоконсерватизм, унилатерализм, мультилатерализм, внешнеполитические стратегии, идентичность.

The ideology of neo-conservatism, born in the neoliberal discourse, became the defining ideology in foreign policy, outlining strategies at the turn of the millennium. In the article the basic interpretation of neo-conservatism and neo-conservative ideas of the discourse are considered. It was argued that neo-conservatism in foreign policy strategies, developing mainly in the U.S., has been focused on the policy of unilateralism, while the European version of neoliberal policies adhered to multilateralism.

Key words: neo-conservatism, unilateralism, multilateralism, foreign policy strategy, identity.

Постановка проблеми. Актуальність виявлення ідеологічних домінант сучасності зумовлена насамперед фокусуванням суспільного інтересу на проблемі визначення стратегічних пріоритетів у державотворчих процесах пострадянської України.

Аналіз актуальних досліджень. Ідеологія неоконсерватизму, оформившись на зламі тисячоліть у дискурсі лібералізму, відрізняється широким спектром концептуальних інтерпретацій (Д. Бейкер, К. Блек, Ч. Капхен, Ч. Краутхаммер, І. Крістол, У. Крістол, Т. Лідберг, К. Престовіц, С. Хантінгтон та ін.).

Необхідність виявлення основоположних ідей та ключових напрямів неоконсерватизму зумовлює постановку **мети статті**, яка полягає у виокремленні базових ідей неоконсервативного дискурсу, які сприяли оформленню його концептуального каркасу. Завдання статті полягає в експлікації основних неоконсервативних ідей у глобальному контексті, що детермінують специфіку зовнішньополітичних стратегій окремих країн.

Виклад основного матеріалу. На зламі тисячоліть визначальною ідеологією в окресленні стратегій зовнішньої політики стала ідеологія неоконсерватизму, яка зародилась у ліберальному дискурсі.

На думку П. Кругмана, на початку ХХІ століття один із парадоксів Америки став полягати у тому, що ті, хто називали себе лібералами, насправді є консерваторами. У той же час ті, хто називали себе консерваторами, насправді – у більшості випадків – є крайніми радикалами [5, с. 287]. Якщо ліберали стають на захист давно існуючих інститутів (приміром, соціального страхування), то консерватори прагнуть приватизації цих інститутів. Відповідно, Демократичною партією США було здійснено дрейф від лібералізму до консерватизму. Республіканці, навпроти, іменуючи себе консерваторами, фактично поступають як радикали, що «добиваються демонтажу інститутів, що стали базовими елементами сучасної соціальної структури США» [5, с. 288]. Саме в лавах Республіканської партії набув свого подальшого розвитку неоконсерватизм.

Базові постулати неоконсерватизму постійно знаходилися у залежності від геополітичних пріоритетів, будучи своєрідною реакцією на трансформаційні процеси у зовнішньополітичних стратегіях країн Заходу. У США «сучасний неоконсервативний рух у лавах Республіканської партії сформувався внаслідок півстолітнього дрейфу групи інтелектуалів-одномумців з лівої частини американського політичного спектра в праву» [3, с. 11]. Разом з тим, сумнівним виглядатиме твердження щодо приналежності сучасного неоконсерватизму до загальної консервативної течії. У проблематиці зовнішньої політики – яка є ключовою для неоконсерватизму – ця ідеологія рівновіддалена і від республіканців, і від демократів.

Власне кажучи, неоконсерватизм, виникнувши в лоні неолібералізму, демонстрував специфічні відмінності саме у сфері зовнішньої політики. Якщо у зовнішньополітичних стратегіях неоконсерватизм, що розвивався в основному в США, був орієнтований на політику унілатералізму, то європейський варіант неолібералізму дотримувався політики мультilaterалізму [7].

Термін унілатералізм (*unilateralism*) – (від лат. *unus* – *один* і лат. *lateralis* – *боковий*) – буквально трактують як «однобічність», втім у 1980–х роках британські унілатералісти виступали проти такого спрощеного розуміння. Спочатку унілатералізмом означували рух проти ядерного озброєння, що виникнув у Великобританії в 1960–х роках та активізувався в 1980–х роках. Сьогодні унілатералізмом у сфері міжнародних відносин називають політику односторонніх дій, тобто такий зовнішньополітичний курс, за якого ігноруються рішення міжнародного співтовариства. Це поняття, набувши

популярності в кінці 1990–х років, вживається найчастіше стосовно характеристики зовнішньополітичної стратегії США.

Американський унілатералізм став наслідком однополярності світу. Після «холодної війни» відбулася кардинальна зміна міжнародно-політичної парадигми, що призвело до змін не лише в зовнішній політиці США, але й у зовнішньополітичних стратегіях Європи. Якщо у зовнішній політиці США домінують позиції набула політика унілатералізму (особливо за часів президентства Джорджа У. Буша-молодшого), то у Європі – політика багатосторонності (мультилатералізму).

Мультилатералізм (*multilateralism*) – (від лат. *multum* – *багато* і лат. *lateralis* – *боковий*) – багатосторонність – спосіб організації міжнародних відносин, заснований на механізмах багатосторонніх консультацій та узгоджень із врахуванням міжнародного права і резолюцій міжнародних організацій, що дозволяє кожній державі користуватися привілеями у відносинах з іншими державами-акторами [1]. Мультилатералізм можна розглядати як політику багатосторонності, яка передбачає відмову від самостійних зовнішньополітичних стратегій та автономних дій у системі міжнародних відносин, що виключає використання силових засобів для реалізації політичних цілей. Також мультилатералізм можна тлумачити як своєрідну багатосторонню дипломатію, оптимальний інструмент формування нового світопорядку на демократичній основі. Поняття мультилатералізму набуло поширення в 1990–х роках ХХ ст., характеризуючи зовнішньополітичну стратегію об'єднаної Європи.

Стратегії зовнішньої політики Європейського Союзу, запропоновані Х. Соланою на саміті ЄС у Салоніках (2003 р.), включали принцип мультилатералізму як засадничу основу майбутнього міжнародного порядку [9, с. 56]. Саме тому для Європи набуло важливості досягнення широкого міжнародного консенсусу на основі мультилатералізму. Утвердження моделі зовнішньої політики на основі консенсусу не було притаманним для США, зважаючи на специфіку формування цієї держави, зокрема, тривалий ізоляціонізм [6]. Натомість, Європа, зважаючи на багатовікову історію різноманітних ризиків та воєн, виявилася більш схильною до діалогу та консенсусу.

Разом з тим, у зовнішньополітичних стратегіях Європи спостерігається формальна згода із збереженням провідної ролі США. Це зумовлено тим, що на передній план американсько-європейських відносин вийшла проблема «унілатералізму / мультилатералізму» не лише у сфері оборонної політики, але й у широкому контексті міжнародної безпеки [11]. Для США політика унілатералізму стосується насамперед оборонної сфери, оскільки вони відчують себе достатньо сильними та потужними для того, щоб діяти самостійно. Надаючи переваги у зовнішньополітичній практиці методам воєнно-політичного тиску над дипломатичними, США стали на шлях унілатералізму, все більше віддаляючись від європейських партнерів у геополітичному баченні майбутнього.

У постбіполярному світі США, перетворившись у єдину глобальну державу сучасності, відмовились від американського ізоляціонізму та здійснили перехід до стратегії інтервенціонізму. У сфері міжнародної безпеки стали надаватися переваги інтервенціоністським акціям з одночасним перенесенням ліберально-демократичних стандартів, що було яскраво продемонстровано під час воєнних дій в Іраку, починаючи з 2003 р.

Стосовно розуміння форм і змісту політики унілатералізму в США можна виділити два базових підходи – «ізоляціоністський» та «гегемоністський» – каменем спотикання між якими стало питання щодо міжнародних зобов'язань США у взаємовідносинах із іншими країнами [7]. Якщо для «ізоляціоністів» унілатералізм тлумачився як засіб реалізації вузьконаціональних інтересів США, то «гегемоністи» вважали, що американські інтереси мають застосовуватися у глобальному масштабі.

Політика багатосторонності (мультилатералізм) сприймалася з недовірою в обох таборах. З точки зору «гегемоністів», мультилатералізм обмежував дії, спрямовані на встановлення глобальної гегемонії США. «Ізоляціоністи» вважали, що політика багатосторонності примушує Америку виконувати лідируючу роль у світі, хоча ця роль не завжди співпадає з внутрішніми цілями США.

У «гегемоністській» концепції, яка базується на ідеології неоконсерваторів – радикального крила республіканців (Д. Бейкер, К. Блек, Ч. Краутхаммер, І. Крістол, У. Крістол, Т. Лідберг та ін.) – вважається, що різноманітні міжнародні союзи, інститути, договори, які виникли під час «холодної війни» вже нездатні функціонувати у постбіполярному світі. У світоглядних позиціях неоконсерваторів домінуючою стала зовнішньополітична компонента, натомість соціально-політичні пріоритети відійшли на задній план. Неоконсерватори стали прихильниками унілатералізму, перетворившись на лобістів жорсткої зовнішньої політики, що характеризується односторонніми діями США на міжнародній арені. Провідними цінностями неоконсерватизму були: антикомунізм, жорстка зовнішня політика, віра в експорт демократії тощо. Саме тому неоконсерватори активно відстоювали політику інтервенціонізму.

Для неоконсерваторів поняття гегемонії є базовим постулатом і саме цим поняттям визначається для них національний інтерес США. Основні ідеї сучасного американського неоконсерватизму обумовлені не лише руйнуванням системи біполярності в світі, що відбулося в 1990-х роках ХХ ст., але й переглядом зовнішньополітичних підходів після подій 11 вересня 2001 р.

«Ізоляціоністи» виступали за односторонню відмову від міжнародних зобов'язань перед іншими країнами світової спільноти або їхнє максимальне скорочення та проти інтервенціонізму. На їхню думку, інтервенціонізм недоречний, оскільки США настільки потужна країна, що після «холодної війни» їй уже нічого не може загрожувати. Разом з тим, згодом «ізоляціонізм» певним чином здав позиції стосовно сприйняття проблематики інтервенціонізму. Це було зумовлено зміщенням акцентів із проблеми

обговорення питання інтервенціонізму від дискусій стосовно виявлення аргументів «за» чи «проти» інтервенціоністської політики до активного обговорення питань щодо форм втілення політики інтервенціонізму (самостійно чи разом з іншими країнами).

Згодом і представники Демократичної партії, і представники Республіканської партії США, не заперечуючи політики унілатералізму, стали переважно вести дискусії стосовно форм поведінки США на міжнародній арені, а не стосовно змісту зовнішньополітичної стратегії.

Отже, сутність зовнішньополітичної стратегії США в однополярному світі кінця 1990-х років полягала у домінуванні політики односторонності (унілатералізму), особливо у воєнно-політичній сфері. Як зазначав А. Муравчик, Європейський Союз, не зважаючи на його слабкість (у порівнянні з США) у воєнно-політичній сфері, набагато сильніший в інших сферах глобального впливу, зокрема в дипломатії, у спробах залучення різноманітних інституціональних структур (НАТО, ЄС, ООН) тощо [7]. Саме тому, на думку прихильників мультилатералізму, слід розмежовувати поняття сили та впливу, між якими не може бути причинно-наслідкових зв'язків. Адже наявність сили у воєнно-політичній сфері не завжди гарантує наявність впливу на міжнародну спільноту.

Для європейців у постбіполярну епоху видавалося небезпечним прагнення США до глобального панування, а не до світового лідерства. На думку експертних кіл Європи, якщо США відмовляться від багатосторонніх зобов'язань, вони опиняться в ситуації самотності та ізоляції, причому ця ізоляція стане джерелом нестабільності в світі. Америка, проводячи жорстку унілатералістичну лінію, може отримати дивіденди лише в короткостроковій перспективі, втім видаються сумнівними переваги такої політики в довгостроковій перспективі.

Звичайно, політика мультилатералізму накладатиме певні обмеження на таку наддержаву як США, втім, як зазначав Дж. Най – професор Гарвардського університету – саме мультилатералізм здатний сприяти тривалому лідерству Америки у світі [7]. Лідерство на основі мультилатералізму, базуючись на «м'якій могутності», здатне протистояти створенню всіляких альянсів, діяльність яких спрямована проти США. Крім того, сукупні дії з іншими країнами можуть сприяти успіху в тих сферах, де самотні дії окремої країни нездатні забезпечити ефективний результат.

Стосовно аналізу стратегій мультилатералізму серед послідовників школи політичного реалізму в США виділилися «помірні реалісти» (Ч. Капхен, К. Престовіц, С. Хантінгтон), які вважали, що асиметрія сили між США та Європою, що виникла в однополярному світі – явище тимчасове, як і сама однополярність [7]. Згодом сформується нова система міжнародних відносин, яка винесе на поверхню нові світові центри та призведе до вирівнювання сили між ними. Саме тому налагодження взаємовигідних стосунків з об'єднаною Європою має стати пріоритетом для США. Доволі популярною сьогодні є гіпотеза (Р. Хаас), згідно з якою у XXI столітті міжнародні відносини слід

трактувати в термінах безполярного світу, причому, саме в епоху безполярності особливого значення набуде мультилатералізм.

Відмінність між зовнішньополітичною стратегією мультилатералізму, яка притаманна Європі, та стратегією унілатералізму, що притаманна США, не в останню чергу зумовлена соціокультурними чинниками, зокрема відмінністю у ментальності європейців та американців. Якщо і європейці, і американці послідовні у захисті демократичних прав та свобод, то значні відмінності спостерігаються у баченнях способів поширення цих прав і свобод. Європейці не схильні примушувати інші народи беззастережно приймати власні цінності, тоді як американці вважають своєю місією насадження ліберально-демократичних цінностей (експорт демократії), причому, іноді навіть силовими методами.

Це зумовлено як непростю історією країн Європейського Союзу, так і сучасними проблемами формування спільної європейської ідентичності, що на практиці вимагає від європейців дотримання принципу толерантності. Так, при аналізі європейської ідентичності, зазначає О. Толкачов, прийнято виділяти два конкуруючих і взаємовиключних підходи [10]. Перший підхід, що виникнув на початкових етапах європейської інтеграції, означають «союзний націоналізм». Його сутність обумовлювалася тим, що всі країни, які були учасниками європейської інтеграції на зорі створення Європейського Союзу, поєднувала спільна історія, територія, культура. Це стало основою європейської ідентичності. Слід зазначити, що прихильники концепції союзного націоналізму доволі скептично ставилися до розширення європейського співтовариства.

Втім, перетворення суто економічного об'єднання в політичне призвело до необхідності пошуку нових критеріїв європейської ідентичності. В ролі таких критеріїв стала сприйматися спільність певних цінностей: демократія, правова держава, повага відмінностей (тобто, толерантність). Але найвищою цінністю вважався індивід, а соціальне життя було покликаним слугувати для забезпечення його комфортних умов існування. Такий – новий – підхід до розуміння європейської ідентичності отримав назву «патріотичний конституціоналізм». Означені цінності актуальні для сучасного Євросоюзу.

Проблема ідентичності вельми важлива для Європейського Союзу, оскільки Європейський Союз – це не лише інститут, що допомагає вдосконалити механізми вирішення спільних проблем та конфліктів, «Європейський Союз – це нормативний політичний устрій, що має вирішальний вплив на індивідуальне та колективне життя» [12, с. 29].

Як зазначає П. Г. Кільманзегг, сьогодні у цілому спостерігається симпатія до ідеї європейської єдності, втім, вона слабо окреслена. Основним недоліком функціонування ЄС є «брак демократії», оскільки через відсутність європейської партійної системи «демократичний принцип, за яким правлячі мають регулярно звітувати на виборах перед керованими, в політичній системі Європейського Союзу значно призупинений» [4, с. 37]. Задля усунення «браку демократії» слід зосередити увагу на проблемі спільної політичної ідентичності. Втім, констатує

П. Г. Кільманзегг, у Західній Європі відсутня політично наповнена ідентичність європейців як європейців. Формуванню європейської ідентичності має передувати процес побудови європейських інституцій та «європеїзування свідомості», що передбачає «відокремлення від неєвропейського, бо у відокремленні формується ідентичність» [4, с. 40].

На думку П. Г. Кільманзегга, колективні ідентичності – явище набуте. Вони не є чимось природним, навпаки – це штучні феномени, які змінюються історично протягом тривалого часу. У спільнот формування колективної ідентичності здійснюється на основі *комунікації, досвіду та пам'яті*. Спільність цих засад забезпечує появу традицій, які сприяють становленню тривалих колективних ідентичностей. З цієї точки зору існування тривалої європейської ідентичності видається проблематичним, оскільки Європа «не є ні спільнотою комунікації, ні досвіду, вона також є досить обмеженою як спільнота пам'яті» [4, с. 39].

Отже, виділимо три базових параметри формування колективних ідентичностей: комунікація, пам'ять, досвід. Принагідно зазначимо, що, по-перше, Європа не становить комунікативну спільноту, оскільки, вона є багатомовною. По-друге, у європейців відсутня спільна пам'ять стосовно епохальних подій, оскільки кожна європейська країна має власну історію зі своїм минулим, яке може не вписуватися в бажане спільне минуле Європи. Ця пам'ять впливає і на сучасних європейців. Адже роль постаті Наполеона для французів суттєво відрізняється від тієї ролі, яку відіграє ця постать в пам'яті німців чи поляків. Друга світова війна також залишила різні спогади у німців та англійців. По-третє, спільність досвіду також можна вважати проблематичною, оскільки всякий досвід базується на моделях пам'яті. Тобто, сучасність оцінюється, виходячи з існуючих трактувань подій минулого. Втім, саме цей критерій здатний наповнювати європейську ідентичність у майбутньому (так, скажімо, європейці разом набувають спільного досвіду, пов'язаного з використанням єдиної валюти євро).

У формуванні європейської ідентичності особливої ролі набуває символічна репрезентація спільної політики [8, с. 86]. Маються насамперед на увазі впізнавані символи Європи: прапор (офіційний символ ЄС з 1986 р.), гімн Євросоюзу (вступ до «Оди радості» – фрагмент 9-ої симфонії Бетховена на слова Шиллера). Певну роль у цьому контексті відіграє також менш впізнавана символічна репрезентація: день Європи – 9 травня (у 1950 р. 9 травня Р. Шуман виступив з декларацією щодо об'єднання «вільних націй Європи»), девіз «Єдність у різноманітності» (з латині «*In varietate concordia*»), спільна валюта, спільний мережевий домен («eu» з 2005 р.).

З точки зору багатьох теоретиків, у наш час шлях до європейської ідентичності лежить через усвідомлення власної національної ідентичності. «Відтак, народи, які на сьогодні асоціюють себе з Європою, спочатку вирішили свої внутрішні проблеми, позбулися історичних образ, а лише потім стали повноправним членом великої європейської сім'ї народів» [10].

Отже, у цілому, ідеологія неоконсерватизму поєднувала стратегію американського унілатералізму у царині зовнішньої політики та економічний лібералізм у царині економіки [2]. Принцип мультилатералізму став основою таких повоєнних угод як Бретон-Вудська система, Світова організація торгівлі (СОТ), ООН тощо [1, с. 49].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, ідеологія неоконсерватизму, зародившись у дискурсі лібералізму, стала на зламі тисячоліть визначальною в окресленні стратегій зовнішньої політики. Якщо у зовнішньополітичних стратегіях неоконсерватизм, що розвивався в основному в США, був орієнтований на політику унілатералізму, то європейський варіант неолібералізму дотримувався політики мультилатералізму. Європейці не схильні примушувати інші народи беззастережно приймати власні цінності, тоді як американці переважно вважають своєю місією насадження ліберально-демократичних цінностей (експорт демократії), причому, іноді навіть силовими методами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андергіл Дж. Багатосторонність (multilateralism) / Джефрі Андергіл // Короткий оксфордський політичний словник ; [пер. з англ. / за ред. І. Макліна, А. Макмілана]. — К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2005. — 789 с. — С. 49—50.
2. Гавриш О. ЄвРАЗЕС і європейський вибір України [Електронний ресурс] / О. Гавриш. — Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/library/179.html>.
3. Кандюк О. Б. Проблеми євроатлантичних відносин у парадигмальному полі американського неоконсерватизму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / О. Б. Кандюк. — Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2007. — 20 с.
4. Кільманзегг П. Г. Інтеграція та демократія / Петер Граф Кільманзегг // Європейська інтеграція / [уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох ; пер. з нім. М. Яковлева]. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — 394 с. : іл. — С. 33—50.
5. Кругман П. Кредо либерала / Пол Кругман ; [пер. с англ. ; вступ. стаття В. Л. Иноземцева]. — М. : Издательство «Европа», 2009. — 368 с.
6. Лакішик Д. М. Соціокультурна асиметрія американо-європейських відносин [Електронний ресурс] / Д. М. Лакішик. — Режим доступу : <http://www.iweir.org.ua/Lakishik.doc>.
7. Надточей Ю. И. Американский унилатерализм и европейский мультилатерализм в исторической ретроспективе и геополитической перспективе: дискуссия в политико-академических кругах мира [Електронний ресурс] / Ю. И. Надточей. — Режим доступу : http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/2007/scientificarticles/Nadtochey_YI/.
8. Семененко И. С. Метаморфозы европейской идентичности / И. С. Семененко // Полис. — 2008. — № 3. — С. 80—96.
9. Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти : [моногр.] / І. Я. Тодоров. — Донецьк : ДонНУ, 2006. — 268 с.
10. Толкачов О. Європейська ідентичність України / О. Толкачов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/library/236196.html>.
11. Фішер Й. Безпорадний мультилатералізм [Електронний ресурс] / Йошка Фішер ; [пер. з нім. Л. Петренка] // Західна аналітична група. — Режим доступу : <http://zgroup.com.ua/print.php?articleid=968>.

12. Яхтенфукс М. Урядування та створення інститутів / Маркус Яхтенфукс, Беата Колер-Кох // Європейська інтеграція / [уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох ; пер. з нім. М. Яковлева]. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. — С. 9 — 29.